

AZ AGRÁRIUM MINT ENDOGÉN ERŐFORRÁS A HELYI FEJLESZTÉSBEN

THE ROLE OF AGRICULTURE AS AN ENDOGENOUS RESOURCE IN LOCAL DEVELOPMENT

RITTER KRISZTIÁN–CZABADAI LILLA–ÁLDORFAI GYÖRGY

SZIE GTK Regionális gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Gödöllő,

Magyarország

ritter.krisztian@gtk.szie.hu, aldorfaine.czabadai.lilla@gtk.szie.hu,

aldorfai.gyorgy@gtk.szie.hu

Összefoglalás

Az endogén erőforrások szerepét a vidékfejlesztésben régóta hangsúlyozza a szakirodalom. Egy falukutató tábor keretén belül a mezőgazdaságnak, mint endogén erőforrásnak a szerepét vizsgáltuk egy hagyományos agrártelepülés, a Kalocsa melletti Bátya esetében, különös tekintettel a foglalkoztatásra, illetve a helyi termék-előállításra. A falu történetében a zöldség - közte a fűszer-paprika - termesztés kiemelkedő. A primer kutatás eredményei alapján, a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepkörének általános visszaesése ellenére is, az ágazat (benne a paprika-termesztés) még mindig kimutatható hatással van a település életére, és potenciállal rendelkezik a helyi fejlesztések tekintetében. Ugyanakkor a fiatalabb generáció agráriumtól való elfordulásának köszönhetően kérdéses, hogy a jelenlegi endogén versenyelőnyt mennyi ideig tudja fenntartani Bátya.

Kulcsszavak: helyi fejlesztés, mezőgazdaság, versenyképesség, vidékfejlesztés

JEL besorolás: Q19, R19

Bevezetés

A vidék és területfejlesztés elmélete régóta hangsúlyozza az endogén erőforrások szerepének fontosságát a helyi stratégiák kialakításában, működtetésében (pl. Kulcsár 2006, Ploeg és Dijk 1995). Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság foglalkoztatásban, gazdaságban betöltött szerepe folyamatosan csökken az utóbbi évtizedekben. Felmerül a kérdés, hogy egy olyan településen, ahol gazdálkodásnak hosszú időszakra visszatekintő hagyományai vannak, és amely település egy nemzetközi szinten értelmezhető erőforrás, egy Hungarikum termék termőterületé-

nek fontos részét képezi, a mezőgazdaságot érintő tendenciák mellett milyen mértékben lehet arra a helyi fejlesztési stratégiában támaszkodni.

A terület- és vidékfejlesztésben – a világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció alapvető következményeként – a lokalitás(ok) szerepe megváltozott, felértékelődött. Mindeközben a rendkívül sokat hangsúlyozott versenyképesség feltételeinek a kialakítása az endogén fejlődésméletek, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével az egyes települések, térségek feladatává is vált (ld. pl. Áldorfai és Czabada 2014, Áldorfai et al 2015, Tóth és Káposzta 2014). Lényeges elem a vidékhez kapcsolódó fogalmak megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése is, hiszen az Unió Közös Agrárpolitikájának (KAP) célkitűzésein és intézkedésein keresztül már világosan tetten érhető a mezőgazdaságnak és a vidéknek tulajdonított multifunkcionális szerepkör (ld. erről Kopasz 2005 vagy Madarász 2004), amelyre további ágazatok (pl. turizmus) is építhetnek (ld. Virág 2016).

A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan Magyarországon is rendkívül fontos szerepet kapnak a lokális, endogén erőforrások, mint az önerőből történő építkezés alapkövei. Kiemelt fontosságúvá vált azoknak a tényezőknek a meghatározása, kialakítása, és különösen hasznosítása, melyek egy-egy terület „önálló” gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez, mint kiinduló kínálati elem járulnak hozzá. A nemzeti és nemzetközi szempontból kiemelkedő tényezők, mint sajátos, egyedi és versenyképes erőforrások területi fejlődésben betöltött/betölthető szerepét (területi jelentőségét), a helyi fejlesztésekkel és endogén elméletekkel kapcsolatos szakirodalom, valamint a vonatkozó kutatások is körvonalazzák (ld. pl. Chesire 2003, Horváth 2006, Lengyel 2003, Lukovics - Kovács 2008, Nagy et al. 2012). Különösen kiemelhetők ezen tényezők a vidékfejlesztés vonatkozásában, ugyanis a vidéki térségek számára ezek - sokszor egyértelműen az agráriumhoz köthető – megjelenése, szélesebb értelemben vett területi hatásai egyértelmű versenyképességi tényezőként jelentkeznek, és akár népszerű desztinációvá is tehetik az érintett területeket (ld. pl. Bakos - Topa 2016, Nagy - Virág, 2014, Virág 2017). Így tehát a vidéki térségek esetén a mezőgazdaság akár meghatározó versenytényező is lehet.

Moseley (2003) alapján a helyi erőforrások értékének előnyben részesítése az importált nyersanyag és tőke preferálása helyett biztonságosabb és fenntartható jövőt teremt a gazdasági fejlesztés számára. Ehhez a helyi erőforrások, valamint ezeknek az új üzleti lehetőségek megteremtésére való potenciáljának ismerete, és a megfelelő hozzáértés szükséges. A helyi erőforrások helyi igénybevétele biztosítja, hogy a beléjük fektetett tőke a területen belül marad és újrahasznosul. Ezen túl a

helyi sokszínűség szándékos hangsúlyozása és hirdetése, a helyi terület jellegzetességeinek támogatása, a helyi identitás, valamint a hozzá kapcsolódó különféle minőségi áruk és szolgáltatások fejlesztése és értékesítése a globalizációval szembeni védelmet is jelent. Ebben a megközelítésben a mezőgazdasági adottságok, az azokra épülő termékek – kezdve attól, hogy alapvető szükségletet elégítenek ki, egészen addig, hogy speciális, nemzetközi szinten is értelmezhető értéket testesítenek meg – kifejezetten beilleszthetők az endogén elméletek vonalába.

Anyag és módszer

A Szent István Egyetem (SZIE) Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézete évente rendez falukutató táborokat, melyek vidékfejlesztési szempontból egy-egy különleges helyzetben lévő településre irányulnak. 2016 augusztusában ennek a tábornak a Bács-Kiskun megyei Bácsalmás adott helyet, mely a kalocsai fűszerpaprika őrlésmény termesztési területének (ld. 1. ábra) tagja. A kutatásban a SZIE és a gödöllői Török Ignác Gimnázium, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatói, hallgatói, doktoranduszai vettek részt.



1. ábra: Az eredetvédett Kalocsai fűszerpaprika-őrlemény termesztési körzete

Forrás: Saját szerkesztés, 2017

A mezőgazdaság hosszú évszázadok óta fontos szerepet tölt be a Kalocsa melletti Bácsalmás életében. Ugyanakkor a fentebb jelzett változások, az agráriumot jellemző átalakulás és tendenciák nem hagyták érintetlenül a falut sem. A kutatás célja volt feltárni, hogy a gazdálkodás milyen szerepet tölt be a település életében, milyen

lehetőségek kapcsolhatók hozzá a település hosszabb távú fejlesztését illetően. Ennek vizsgálata kétirányú volt. Első megközelítésben a rendelkezésre álló statisztikai adatok mentén, lehetőség szerint tendenciózusan gyűjtöttük össze a mezőgazdaságot jellemző adatokat. Ezek forrása a KSH adatbázisai, a 2011-es népszámlálás, valamint az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) adatai. Jelen cikk ezen túlmenően a második lépésként, a falukutató tábor során lefolytatott kérdőíves primer kutatás, illetve az ehhez kapcsolódó, kifejezetten az agrárium szerepét célzó kiegészítő, strukturált mélyinterjúkra alapozó vizsgálat eredményeit összegzi. A lakossági kérdőív mezőgazdaságra, háztájizásra vonatkozó tematikus kérdéseivel a lakosság általános „agrár-kitettségét” próbáltuk feltérképezni, míg az előzetes vizsgálatok valamint a kérdőíves vizsgálat közben „reflektorfénybe kerülő” jelentősebb mezőgazdasági vállalkozók, őstermelők, gazdálkodók véleményét és meglátásait mélyinterjúk során gyűjtöttük össze. A kérdőívezés során a 2000 fős településen a háztartások egyharmadát kérdeztük le irányított mintavétellel, az interjúalanyok kiválasztása célzottan történt.

Kutatási eredmények

Az 1960-as népszámlálás adatai szerint Bátya még igazi parasztfalu volt. A 3320 lakosból a mezőgazdasági népesség száma 2440 (73,5%), akik közül kereső 1388, miközben a település 1961-ben „szövetkezeti község” lett két TSZ-szel (amelyek később egyesültek). Ugyanakkor a '60-as és '70-es években a munkaképes lakosság nagy számban költözött el a faluból, főképpen Kalocsára. Mindezek ellenére 1974-ben az aktív keresők nagyobb része még a mezőgazdaságban, tehát főképpen a térségben dolgozott (számuk 870 volt - az aktív keresők 60%-a), bár jelentős volt a kalocsai üzemekbe ingázók száma is (Fehér, 2013). A mezőgazdaságból történő munkaerő kiáramlás folytatódott a rendszerváltásig, erősödve a gépesítés, a technológiai fejlesztések okozta következményekkel. A TSZ felbomlását követő privatizáció és kárpótlás az ország más részeihez hasonló sajátosságokkal zajlott itt is le, jelentősen átrendezve a birtok-, illetve tulajdon-viszonyokat. Mezőgazdasági termeléssel manapság már jóval kevesebben foglalkoznak, mint a rendszerváltás vagy a világháború előtt, de még mindig jellemzője a településnek. Az agrárium a nagyobb vállalkozásokban foglalkoztatottaknak, az őstermelőknek, a kisebb-nagyobb földeken és háztájiban gazdálkodó családoknak, családtagoknak jelent fő- vagy mellékállásban megélhetést. A jelenlegi helyzet bemutatásához először a hivatalos statisztikák adatai nyújtanak segítséget.

A bátyai mezőgazdaság a statisztikai adatok tükrében

A település mezőgazdaságának bemutatásához a KSH által gyűjtött adatok szolgálnak alapul. Az elemzéshez felhasznált adatbázisok a KSH 1990, 2001 és 2011. évi népszámlálásai, a KSH T-Star településsoros adatbázisa (1990–2015), valamint a 2000. és 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ). Ahol lehetőség van rá, a bátyai adatok a kistérségi/járási¹, a megyei, a regionális és az országos átlagokhoz viszonyítva kerülnek bemutatásra.

A bátyai termőterület átlagos aranykorona értéke a 2000. évi ÁMÖ alapján 28,48 AK. A település termőterülete több mint 2100 ha (1. táblázat), ezen belül a mezőgazdasági terület nagysága 1893 ha-ról 2100 ha-ra nőtt 2000 és 2010 közt. A művelési ágak tekintetében a gyeplélegelő terület és a szántók területe mutat növekedést.

1. Táblázat: Termőterület és a főbb művelési ágak megoszlása Bátyán, 2000 és 2010 (ha)

	<i>Termőterület</i>	<i>Mg. -i terület</i>	<i>Erdő</i>	<i>Gyeplélegelő</i>	<i>Gyümölcsös</i>	<i>Konyhakert</i>	<i>Szántó- és szántóként használt kert</i>	<i>Üvegház és fólia</i>
2000	2132,68	1892,58	240,10	0,03	13,41	12,66	1862,11	1,49
2010	2114,18	2102,94	11,03	11,31	3,35	1,12	2086,96	-

Forrás: ÁMÖ 2000 és 2010 adatai alapján saját szerkesztés, 2017

Az ÁMÖ alapján 2000-ben Bátyán több mint 500 gazdaság volt jelen, ez a szám 2010-re – követve az országos tendenciákat – gyakorlatilag megfeleződött (2. táblázat).

2. Táblázat: Gazdaságok és az egyéni gazdaságok Bátyán, 2000 és 2010 (db)

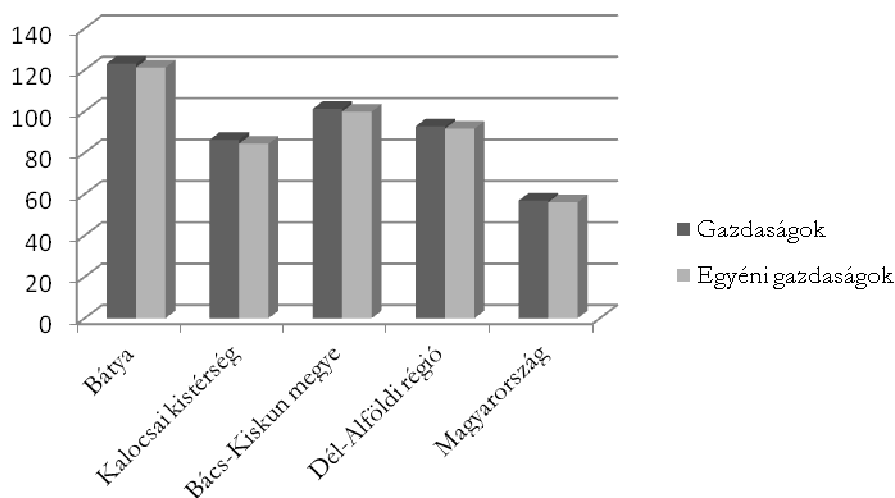
2000	<i>Gazdaságok</i>		<i>Összes gazdaságból egyéni gazdaság</i>	<i>Egyéni gazdaságok 1000 lakosra</i>
	<i>összesen</i>	<i>1000 lakosra</i>		
Bátya	511	224,81	506	222,61
Kalocsai kistérség	9779	168,45	9684	166,81
Bács-Kiskun megye	95726	172,56	95139	171,50

¹ Az adatok 2013-ig az adott évnek megfelelő kistérségi szintnek, 2013-tól a járási szintnek megfelelő aggregálásban/átlagolásban szerepelnek.

2000	Gazdaságok		Összes gazdaságból egyéni gazdaság	Egyéni gazdaságok 1000 lakosra
	összesen	1000 lakosra		
<i>Dél-Alföldi régió</i>	210660	151,36	209143	150,27
<i>Magyarország</i>	966916	94,29	958534	93,47
2010				
<i>Bátya</i>	267	123,10	263	121,25
<i>Kalocsai kistérség</i>	4648	86,28	4546	84,39
<i>Bács-Kiskun megye</i>	54500	101,22	53785	99,89
<i>Dél-Alföldi régió</i>	123976	92,82	122463	91,69
<i>Magyarország</i>	576052	56,93	567446	56,08

Forrás: ÁMŐ 2000 és 2010 adatai alapján saját szerkesztés, 2017

A gazdaságok öt (2000) illetve négy (2010) kivételével mind egyéni gazdaságok. Ha a gazdaságok, egyéni gazdaságok lakosságra vetített számát nézzük megfigyelhető (2. ábra), hogy a településen jóval több gazdaság jut 1000 lakosra, mint az országban vagy a régióban, és a vizsgált érték meghaladja a megye és a Kalocsai térség átlagát is, mindkét vizsgált évben.



2. ábra: A gazdaságok és egyéni gazdaságok 1000 lakosra jutó száma, 2010 (db)

Forrás: ÁMŐ 2000 és 2010 alapján saját szerkesztés, 2017

A mezőgazdasági terület használatával kapcsolatban (3. táblázat) a szántó használat a legjellemzőbb, ez 2000-ben az érintettek 91%-t, 2010-ben már 97%-át jellemzi. Érdekességgé megjegyezhető, hogy az egyéni agrárvállalkozások 2000-ben (2010-ben nincs adat) 6 főt alkalmaztak főállásban, és 417 főt időszakosan, köztük a statisztikák szerint nem voltak nők. Ugyancsak 2000-ben a gazdasági tevékenységben résztvevők száma összesen 1092 fő volt, míg a gazdaságokhoz tartozók száma 1464 főt tett ki (forrás: ÁMÖ 2000 adatai).

3. táblázat: Mezőgazdasági területet használat Bátyán, 2000 és 2010 (db)

	Mezőgazdasági területet használók	Konyhakert használók	Szántót használók	Üvegház és fóliát használók
2000	503	313	461	17
2010	253	22	247	-

Forrás: ÁMÖ 2000 és 2010 alapján saját szerkesztés, 2017

Az egyes ágazatokban foglalkoztatottak számát, arányát vizsgálva (4. táblázat) megállapítható, hogy a mezőgazdaság foglalkoztatásban bekövetkező szerepvesztése Bátyán kevésbé tetten érhető, mint az országos átlag. Miközben 1990 és 2011 között az országban, a Dél-Alföldi régióban, Bács-Kiskunban és a Kalocsai térségben is gyakorlatilag harmadára esett az agrárium foglalkoztatásban betöltött súlya, Bátyán ez a csökkenés csak közel 50%-os volt. Az ágazat főállásban 2011-ben 153 embernek adott munkát, de természetesen ez csak azoknak a számát takarja, akik bejelentett alkalmazottként, főállásban tevékenykednek. A mezőgazdaságban (és erdőgazdaságban) foglalkoztatottak száma a lakosságra vetítve is jóval magasabb, mint a nagyobb téregységeké. A kistérség, a megye és a régió átlagának majdnem kétszeresét, az ország átlagának közel négyszeresét elérve Bátyán 1000 lakosra 70 fő agrárfoglalkoztatott jutott a vizsgált időszakban (forrás: KSH Népszámlálások adatai). A mezőgazdaság szerepét mutatja a regisztrált őstermelők száma is. Ez alapján elmondható, hogy az utóbbi években - kisebb ingadozásoktól eltekintve - átlagosan 250 fő regisztrálta ezt a működési formát (forrás: KSH T-Star adatbázis adatai).

4. táblázat: Mezőgazdasági foglalkoztatás Bátyán, 2000, 2001, 2011 (fő, %)

		Foglalkoztatottak			
		Össze- sen	ebből a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban*		
			számuk	arányuk	számuk 1000 lakosra
1990	Bátya	970	423	44%	171,19
	Kalocsai kistérség	25680	9207	36%	152,28
	Bács-Kiskun megye	239243	75588	32%	134,31
	Dél-Alföldi régió	602702	159902	27%	111,98
	Magyarország	4527157	699258	15%	66,44
2001	Bátya	635	121	19%	53,23
	Kalocsai kistérség	18825	2978	16%	51,30
	Bács-Kiskun megye	191550	26244	14%	47,31
	Dél-Alföldi régió	470875	58879	13%	42,30
	Magyarország	3690269	203106	6%	19,81
2011	Bátya	726	153	21%	70,54
	Kalocsai kistérség	18714	2009	11%	37,29
	Bács-Kiskun megye	198770	21191	11%	39,35
	Dél-Alföldi régió	493525	49451	10%	37,02
	Magyarország	3165018	173535	5%	17,15

*Megjegyzés: 1990 - Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás és halászat;

2001 és 2011 - Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás

Forrás: Népszámlálások adatai alapján saját szerkesztés, 2017

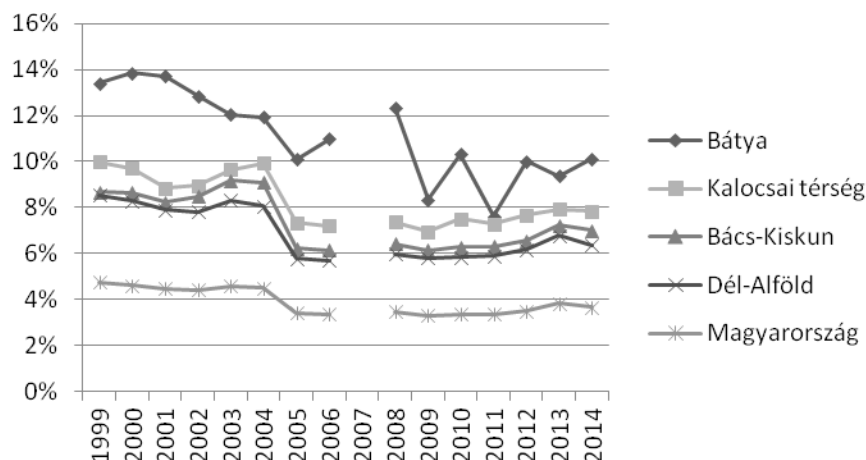
Ha lakosságszámra vetítve vizsgáljuk az adatokat (5. táblázat), akkor ebben az esetben is azt a következtetést lehet levonni, hogy a mezőgazdaság jelentősebb szerepet tölt be a faluban, mint akár a térségben, megyében vagy akár a régióban.

5. Táblázat: 1000 lakosra jutó regisztrált östermelők száma, 2009-2015 (fő)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bátya	113,2	118,9	116,4	128,3	110,2	118,1	119,1
Kalocsai kistérség	69,9	74,0	76,1	79,2	58,7	64,1	64,3
Kalocsai járás	70,0	74,1	76,1	79,3	58,7	64,1	64,3
Bács-Kiskun	65,4	69,4	70,0	71,9	55,5	59,0	58,4
Dél-Alföld	69,7	71,3	73,2	74,6	55,0	58,2	57,7
Magyarország	34,0	35,1	36,0	37,0	26,6	28,4	28,0

Forrás: KSH T-Star adatai alapján saját szerkesztés, 2017

Ugyanez a helyzet, ha a működő vállalkozásokon belül a mezőgazdaság területén működő vállalkozások arányát vizsgáljuk. Ebben az esetben is látható (3. ábra), hogy a nagyobb térségnél átlagosan 4-6%-kal, az országos átlaghoz képest 6-10 %-kal nagyobb az agrár jellegű vállalkozások részaránya a vizsgált időszakban.



3. ábra: A mezőgazdasági* vállalkozások aránya a működő vállalkozások közt, 2009-2014 (%)

*Megj.: Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat nemzetgazdasági ágakban (2007-re nincs adat).

Forrás: KSH T-Star adatai alapján saját szerkesztés, 2017

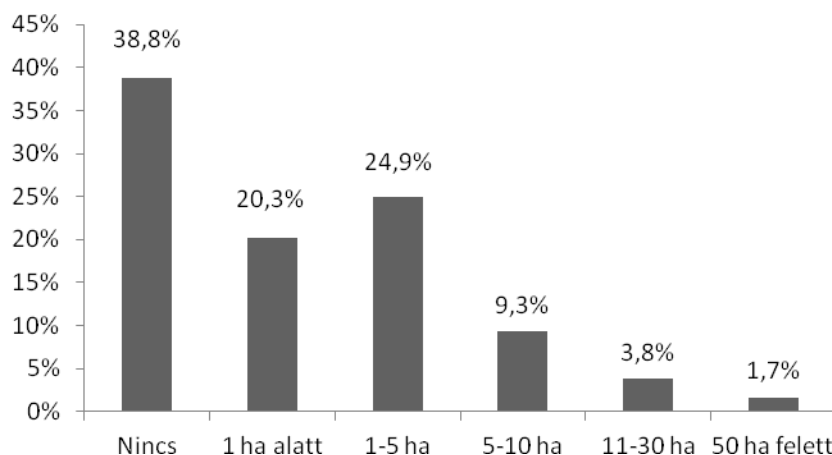
A működő mezőgazdasági szervezetek számát tekintve a KSH adatbázisa 1996-1998 között egy, 1999-2006 közt (2007-re nincs adat) kettő, 2008-2013 közt ismét egy szervezetet tüntet fel, majd 2014-től egyet sem (forrás: KSH T-Star).

Össességében tehát a statisztikai adatok előzetes elemzése körvonalazta, hogy a mezőgazdaság általában jelentősebb szerepet tölt be a település életében, mint átlagosan az országos, vagy akár a térségi adatok alapján feltételezhető lenne. Természetesen a statisztikai adatok sok mindent elfednek, illetve nem mutatják a háttérben megbúvó tendenciákat, folyamatokat. Ezek feltárására a primer kutatás és a kvalitatív módszerek alkalmasak. A következőkben a bátyai falukutatás primer kutatásainak mezőgazdaságra vonatkozó eredményei kerülnek bemutatásra.

A primer kutatás eredményeinek bemutatása

A kérdőívben a háztartásokat a rendelkezésre álló (saját és bérelt) földterületről, az általuk megtermelt mezőgazdasági termékek köréről, azok esetleges értékesítésének felhasználásának módjáról, helyéről, valamint arról kérdeztük, hogy az esetleges gazdálkodásban hányan vesznek részt a családból. A közel 240 háztartás válaszait feldolgozó kérdőív eredményei alapján az alábbi megállapítások tehetők.

A megkérdezett bátyai háztartások kétötöde úgy nyilatkozott, hogy nem rendelkezik földterülettel (fontos leszögezni, hogy a válaszadók a konyhakertet jellemzően nem tekintik földtulajdonnak). Közel 50% azok aránya, akik 1-5 ha közötti földtulajdonnal rendelkeznek. Az 5-10 ha-os tulajdon megoszlása 9% körüli, míg a 10 ha feletti méretet a válaszadók kicsivel több, mint 5%-a jelölte (4. ábra). A földbérlés nem volt jellemző a megkérdezett háztartásokra, csupán 8% jelezte, hogy a saját földje mellett bérben is művel területet. A földet bérlők egyharmada 1 ha alatti területet, másik egyharmada 1-10 ha közötti területet, és a maradék egyharmad az, aki 10 ha feletti földet bérel. Közülük kiemelhető két háztartás, ahol a válaszadó mezőgazdasági vállalkozók 100 ha feletti földterületet bérelnék.



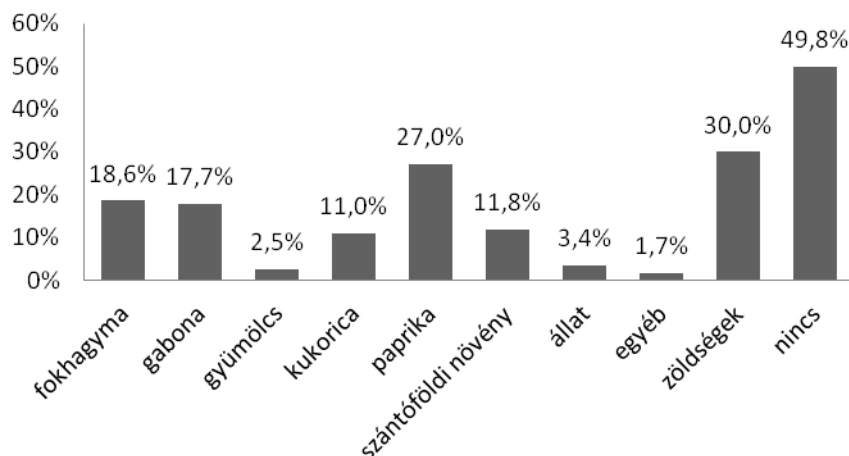
4. ábra: A válaszadók tulajdonában lévő földterület megoszlása (%)

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2017

Megkértük a háztartásokat, hogy jelöljék meg azt a három legjellemzőbb terméket, terményt, melyet előállítanak (5. ábra). Miközben a megkérdezettek közel 40%-a jelezte, hogy nincs földtulajdona, gyakorlatilag a háztartások fele azt jelölte meg, hogy semmilyen mezőgazdasági terméket nem termel. Ez azt jelenti, hogy még a konyhakertjében sem termel zöldséget és gyümölcsöt. Bár ez a kép tovább

árnyalható lenne, mindenesetre jól jelzi azt a tendenciát, amely a mai magyar falvakra jellemző, és más kutatásunk is hasonlóan kimutatott.

Azokban a háztartásokban, melyekben folytatnak – akár háztáji – termelést, a zöldségek, ettől elkülönítve a fűszerpaprika, és a fokhagyma, továbbá a gabona termesztése emelhető ki. A korábban jellemző állattartás illetve gyümölcstermesztés már csak nyomokban lelhető fel. A zöldségek között elsősorban a babot, hagymát, káposztát emelték ki (a külön kezelt paprika és a fokhagyma mellett), gabona esetén a búza és árpa, egyéb szántóföldi növény tekintetében (a külön kezelt kukorica mellett) a szója került előtérbe.



5. ábra: A válaszadók által termelt fő termények megoszlása (%)

Megjegyzés: A három legjellemzőbbet kellett megadni

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2017

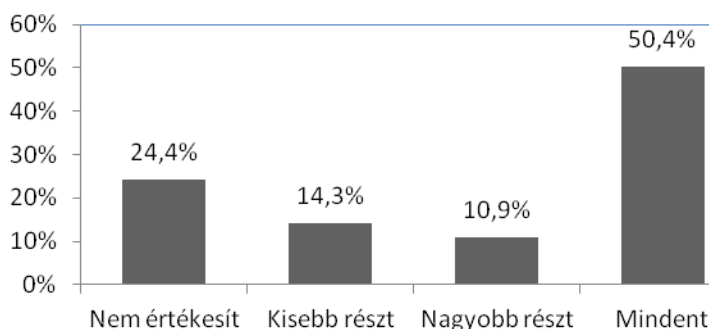
Az állattartást tekintve a megkérdezett háztartások közül jellemzően kettő foglalkozott szarvasmarha, három sertés, és egy-egy-egy háztartás ló-, juh- illetve baromfi-tartással. Ez utóbbi nem azt jelenti, hogy csak egy háztartásban található baromfi, csak azt, hogy egy háztartás emelte ki ezeket az állatokat, mint „jellemző terméket”. Mindemellett meg kell említeni, hogy ettől függetlenül csekély volt azon felkeresett háztartások száma, ahol még foglalkoztak baromfival. Ha összevetjük az eredményeinket a mezőgazdasági összeírások adataival (7. táblázat), akkor láthatóvá válik egy másik, a falvakra jellemző tendencia, mely a háztáji (és üzemi) állattartás háttérbe szorulását mutatja.

6. Táblázat: Állatállomány Bátyán, 2000 és 2010 (db állat)

	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Ló	Házinyúl	Tyúkféle
2000	51	14317	131	35	86	3242
2010	17	12176	22	23	32	867

Forrás: ÁMÖ 2000 és 2010 alapján saját szerkesztés, 2017

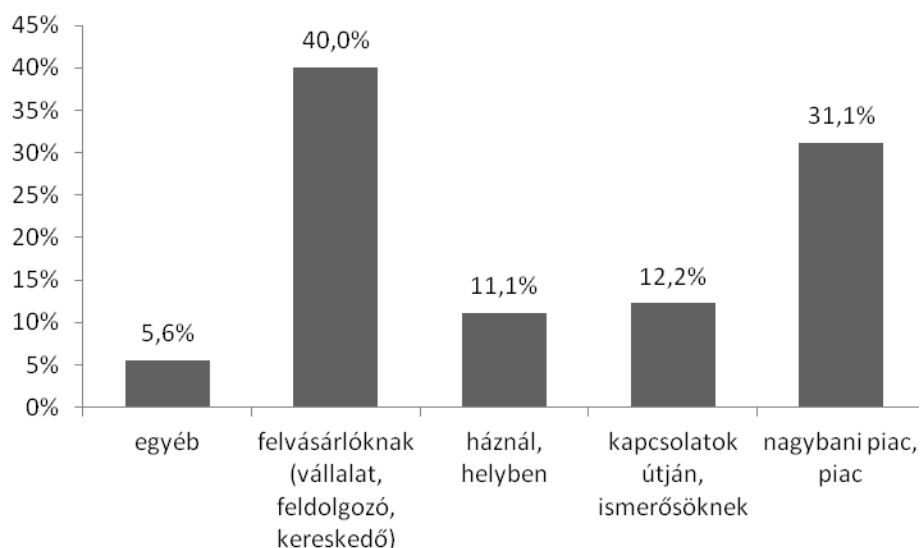
Azokat, akik mezőgazdasági termék-előállítással foglalkoznak, megkérdeztük, hogy saját előállításra termelnek csak, vagy értékesítéssel is foglalkoznak. A válaszok alapján (6. ábra) a megkérdezett termelők háromnegyede értékesítésre termel, csupán egynegyedük az, aki teljes mértékben saját felhasználásra állít elő mezőgazdasági produktumot. Kiemelhető, hogy a megkérdezett termelők fele a teljes megtermelt mennyiséget értékesíti, tehát nem az önellátás, hanem az áruterelés a fő célja.



**6. ábra: A mezőgazdasági termékek értékesítésének megoszlása
a termék-előállító válaszadók körében (%)**

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2017

Rákérdeztünk arra, hogy aki értékesíti a termékét, az jellemzően hol teszi ezt meg (7. ábra). A válaszok alapján a legjellemzőbb megoldás a felvásárlóknak történő értékesítés. Ez egyaránt magában foglalja adott vállalatnak vagy feldolgozónak szerződéssel történő értékesítést, valamint az időszakos kereskedőknek, felvásárlóknak történő eladást. Gabona esetében Miske és Bicske, káposzta esetén Vecsés, Mórahalom és Szeged szerepét, a paprika esetében pedig a helyi Chili Trade nevű céget, Kalocsát, Hajóst és Kecelt emelték ki a megkérdezettek. Az áruterelők közel egyharmadának a budapesti nagybani piac a célterülete, és kiemelhető még a már meglévő bizalmi kapcsolatok alapján történő direkt, illetve a háznál, helyben történő indirekt értékesítés is. Ez utóbbiak kifejezetten a kisebb termelőkre jellemzőek.



7. ábra: Az értékesítést végző válaszadók megoszlása

az értékesítés helye/módja szerint (%)

Forrás: Saját kutatás és szerkesztés, 2017

Végezetül megkérdeztük, hogy amennyiben foglalkoznak adott háztartásban gazdálkodással, az hány fő számára jelent elfoglaltságot a családban, tehát hány családtag vesz részt a gazdálkodásban. A válaszok alapján elmondható, hogy a gazdálkodás döntően (40-40%-ban) egy vagy két embernek jelent elfoglaltságot, míg az esetek egyötödében jelenti három vagy annál több családtag részvételét a termelésben. Ez utóbbin belül 5% azon háztartások aránya, melyek öt vagy hat családtagot is bevonnak a gazdálkodásba.

A cikk további része kifejezetten a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó szereplőkkel készült interjúk alapján megpróbálja tovább árnyalni, részletezni az agrárium szerepét Bátyán, kiemelve a fűszerpaprika termelést.

A mezőgazdálkodás egyik alapját Bátyán a volt termelőszövetkezet jelentette. Az interjúk alapján a rendszerváltáshoz – főleg két nagyobb beruházás miatt – komoly adósságállománnyal érkezett a TSZ. A szövetkezet megszűnésével öt kisebb társaság alakult, melyek átvállalták ezt az adósságot. Ezek közül a társaságok közül ma már csak egy kft. van meg, mely 1992-ben kezdte tevékenységét. Az átalakulás közben sokan kivették a földjüket, a maradék területeken indult el a gazdálkodás. Az indulás után elérték az 1000 ha feletti művelt terület nagyságát, és 23 fő alkalma-

zottat foglalkoztattak. Jelenleg 15 fő dolgozik a cégnél, míg a művelt terület jóval a felére csökkent. A földeket bérlik, a törvényi szabályozás miatt földvásárlásra nincs lehetőség. A tagoknak az üzletrészük mellett saját földjeik is vannak, melyen mint őstermelők termelnek. A Kft. kedvezményesen szolgáltat, beszeréz és értékesít számukra. A művelt földterület folyamatosan csökken, mivel az idős tagok sorban kihalnak, a fiatalok pedig eladják a földet (amit a cég nem tud megvásárolni). Problémát okoz az is, hogy a hosszú távú fenntarthatóság miatt nem mernek beruházni, fejleszteni (pl. tároló kapacitást), pedig ezekre szükség volna a versenyképességhez. Kezdetben a szántóföldi zöldségtermesztés is hangsúlyos volt (pl. paprika, kapor, petrezselyem, csemegekukorica stb.), ám ez csak addig volt így, amíg a fajszi öntözőfűrtöt nem privatizálták, mert onnantól az öntözés - ami elengedhetetlen volt a termeléshez - rendkívül megdrágult. Az öntözőfűrtnek a kérdése egyébként is egy nagyon fajsúlyos kérdés a település és környéke mezőgazdálkodásában. A hagyományos szántóföldi zöldségtermesztéshez és a növénytermesztéshez is jelentős versenyelőnyt és kockázatcsökkentő szerepet biztosított megléte. A privatizáció után gyakorlatilag mindenki lemondott erről a megdrágult szolgáltatásról, és vagy felhagyott az erre alapuló gazdálkodással, vagy egyéb módon, pl. saját kutak fúrásával próbálta, próbálja megoldani a termelést. Ugyanakkor az infrastruktúra még megvan, az öntözőfejek csatlakoztathatóak lennének, ám a probléma megoldásához együttműködésre, és persze kölcsönös üzleti alapú megállapodásra lenne szükség az üzemeltetővel. A megkérdezett gazdálkodók e megoldást tekintve ugyanakkor szkeptikusak voltak.

A másik nagyobb mezőgazdasági szereplő (egy társas vállalkozás, mely közel 500 ha – saját és bérelt – területen gazdálkodik, és 10 főt foglalkoztat) és két nagyobb cég (ezek még 100 ha feletti területen végzik tevékenységüket), két-három fő gazdálkodik 50 ha körüli, míg több termelő 5-50 ha körüli földeken. A nagyobb gazdálkodók esetén előfordul, hogy akár 30 embernek is tudnak egyszerre alkalmi munkát biztosítani. Ezek közül az állandó kőrt elsősorban nyugdíjasok teszik ki.

A zöldségtermesztés jelentős hagyományokkal rendelkezik Bátyán, mely az 1800-as évek végétől volt jellemző. A kiemeltként kezelt paprika mellett többek közt a paradicsom, káposzta, uborka, hagyma, fokhagyma szerepe is meghatározó volt. A jelenlegi helyzetet tekintve a zöldségtermesztés jelentős visszaszorulása tapasztalható, ám ennek ellenére is még szerepe tetten érhető a falu életében. Az interjúk alapján nagyjából 50 család foglalkozik és él meg kisebb-nagyobb mértékben az ágazatból. Az ágazat jövője szempontjából a feldolgozó illetve a hűtő/tároló kapaci-

tások bővítése lenne hasznos, de ez a forrás illetve a motiváció hiányának is köszönhetően nem történik meg. Az értékesítést tekintve a nagybani piac és közvetlen eladás jellemző, miközben a régóta kialakult kapcsolatoknak meghatározó szerepe van az eladásoknál.

A vizsgált település régen és jelenleg is bele tartozik az eredetvédett (Hungarikum) kalocsai fűszerpaprika (őrlemény) termelési körzetbe, és a mezőgazdálkodás tekintetében a fűszerpaprika termelése valóban kiemelkedik Bátya történetében, ezért szerepénél fogva külön kezeltük. A kalocsai fűszerpaprika őrleménnyel, mint hungarikum termékkel, annak mint endogén erőforrásnak a szerepével kapcsolatban a termelésben és forgalmazásban érintett szereplőkkel készült interjúk alapján az alábbiak körvonalazhatóak:

A paprika termelése kisebb területen, viszont intenzív gazdálkodással valósítható meg, ez jól illeszthető volt a bátyai gazdálkodás szerkezetébe, különösen a II. világháború előtt, de a szövetkezeti időkben is mind a közös művelés, mind a háztáji gazdálkodás keretében. A részes művelésben gyakorlatilag a bátyai háztartások mindegyike részt vett. A paprika termőterülete a beszámolók alapján a 350 ha-t (volt, aki 500 ha-t mondott) is elérte a szövetkezet idején, ennek 90%-át kézzel művelték. Jelenleg hét-nyolc, mások szerint nagyjából tíz család foglalkozik „nagyobb” volumenben a fűszerpaprika termeléssel, ők azok, akik jellemzően korszerű szárítóval is rendelkeznek, és másnak is bérszárítanak, illetve nagyobb volumenben feldolgozzák az alapanyagot. A tapasztalataink és az interjúk alapján még annyi megjegyzés tehető, hogy jelentős számban találhatóak Bátyán olyan háztartások, melyek egészen kis volumenben, kis területen, sokszor háztáji gazdálkodásban, de termelnek paprikát. A jellemző felhasználás saját célú, illetve ebben az esetben is megemlíthető azoknak az értékesítési csatornáknak - és az azokon keresztül közvetlen értékesítésnek - a szerepe, melyek az elmúlt évtizedekben alakultak ki. A szárítás vagy saját megoldású eszközökkel, vagy a nagyobb termelők komolyabb berendezéseinek bérletével történik. A paprika feldolgozással és kereskedelemmel kapcsolatban a Chili Trade Kft. emelhető ki. A cég, melynek kötődése van az egyik nagyobb helyi mezőgazdasági vállalkozáshoz, 1994-ben alakult, családi vállalkozásként indult. Jelenleg a legnagyobb foglalkoztató Bátyán, átlagosan 35 alkalmazottal.

A termék az interjúk alapján méltán érdemelte ki a Hungarikum címet. Ugyanakkor a megkérdezettek szerint a „kalocsai” megjelölés aggályos lehet, mivel a termék alapanyaga napjainkban gyakorlatilag Kalocsán kívüli települések termőterületén kerül jellemzően előállításra. Mint sok más Hungarikum élelmiszer esetén, a

helyi termelők megjegyezték, hogy a védjegy, az eredetvédelem igazoltságának hiánya ellenére pontosan olyan (sőt, inkább jobb!) terméket állítanak elő, mint amelyet a vonatkozó szabályozás meghatároz. Ennek ténye a biztosíték az állandó minőségre, a stabil vevőkörre, melynek fenntartása természetes érdeke az érintetteknek. A védjegy megszerzése azonban olyan plusz költségeket jelentene, mely még egy olyan nagyobb cégnek sem éri meg, mint a Chili Trade. Problémaként merült fel, hogy a hagyományos magyar fajták kiszorulnak, és helyüket külföldi hibrid fajták veszik át, amik viszont már nem tekinthetők Hungarikum alapanyagnak. Azok köre, akik valamilyen mennyiségben, de állítanak elő őrleményt, nehezen pontosítható a kutatás alapján. A Chili trade-en kívül „hivatalosan” senki nem foglalkozik vele, ám a becslések szerint még a háztartások legalább fele valamilyen mértékben érintett. Hét-nyolc nagyobb volumenű (pár, esetenként 5-10 hektáron gazdálkodó) termelőt lehet azonosítani, Ők azok, akik - mint már korábban is szerepelt - nagyobb kapacitású szárítóval rendelkeznek, és bérszárítást is végeznek. Ezek a termelők vagy családon belül oldják meg az idénymunkákat, vagy esetenként 10-12 embernek jelentenek alkalmi foglalkoztatást. Embert találni általános véleményként egyre nehezebb ezekre a feladatokra. Ebben szerepet játszik a közmunka program elszívó hatása is. A fiatalok elfordulása a mezőgazdálkodástól a paprika-termelésre is kihatással van. A fűszerpaprika és őrlemény előállításának hagyományát már csak pár lelkes helyi fiatal gazdálkodó elhivatottsága viszi, viheti tovább. Erre kihatással van az is, hogy a termelési szerkezet a kevésbé kézimunka igényes termékek, az egyéb szántóföldi kultúrák, valamint a nagyobb gazdaságok esetén egyértelműen a gabona irányába ment el.

A paprika őrleményt, mint egyfajta turisztikai- vagy vonzerő értéket nem használja ki tudatos formában a település. Ezt egyedül a Chili trade építi be tervezetten a tevékenységébe, ami nyilván a cég profiljából levezethető. A kínálat mintabolt, paprika múzeum, tájház, valamint gyárlátogatás formájában érhető tetten. A helyi „turisztikai kínálat” ezen kívül az út mellett, a porták előtt felállított állványokra kilógatott paprika (és fokhagyma) füzérekben, őrleményes zsákocskákban merül ki. A helyi szereplők (önkormányzat, termelők, értékesítők, turisztikai vállalkozások, vendéglátás stb.) közt nem azonosítható konkrét, szervezett formában tetten érhető együttműködés (kivéve a Chili trade szerződéses szállítói hálózatát, vagy kisebb termelői bérleményeket), nincs sem a termelésben, sem a feldolgozásban, értékesítésben, marketingben stb. kooperáció. A környék legnagyobb szereplőjével, az eredetvédett terméket előállító Kalocsai Fűszerpaprika Rt.-vel sem nevesíthető ilyen kapcsolat. A településen nincs tematikus, a paprikára építő koncepció, a hagyományos gasztronómiai fesztivál is a fokhagyma köré van felépítve.

Következtetések

A mezőgazdálkodás tendenciáját vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az agrárium foglalkoztatási szerepkörének általános beszűkülése mellett az ágazat még kimutatható, az átlagosnál nagyobb szerepet tölt be a település életében. Bár a háztáji kertművelés, a kisebb gazdaságok száma folyamatosan csökken, az agrár-hagyományok tetten érhetőek Bátya életében. Ugyanakkor a háttérben meghúzódó jellemzők árnyalják a képet. A primer kutatás tapasztalatai alapján a mezőgazdasággal való foglalkozás döntően az idősebb generáció jellegzetessége, a fiatalabb generáció számára már nem vonzó az agrárium. Ők egyébként is vagy elhagyják a települést, vagy ha maradnak, nem a mezőgazdaságban keresnek munkát. Az öregek halála után hátramaradó földterületet nem művelik tovább, bérbe vagy inkább eladják. Az interjúk alapján az így „felszabaduló” területeket szinte mindig nagyobb gazdálkodók tudják megvenni, a földárveréseken a „nagyüzemekkel” szemben gyenge kisgazdálkodók nem tudnak újabb földekhez jutni, így az Ő termelésük nem, míg az intenzív gazdálkodást folytató „nagyok”-é viszont nő. A birtokok átrendeződése, kiegészülve a tőkehiánnyal, az infrastrukturális (pl. öntözés) problémákkal, a támogatáspolitikai hiányosságaival, a kisgazdák lehetőségeinek és igényeinek figyelmen kívül hagyásával, a termelési szerkezet átrendeződéséhez vezet. Az előző évtizedekben oly jellemző zöldségágazat (benne a meghatározó fűszerpaprika) visszaszorult, nemcsak az intenzív szántóföldi, de lassanként a kisebb, illetve „háztáji” termelés tekintetében is. Nagyon megnehezíti a dolgokat, hogy az igen jelentős, legtöbbször munkacsúcsokban jelentkező kézimunka igényt sem lehet kielégíteni (erre esetenként még a környék egyéb településeiről, Kalocsáról is igen nehéz embert szerezni). Ebben szerepet játszik az érintettek beszámolója alapján a helyi közmunkaprogram is, mely a kényelmesebb és biztosabb formájával „eltereli” a munkaerőt a fárasztó agrármunkától. A mezőgazdaság általános visszaszorulása vagy előregedése mellett, a település, a térség különlegességét jelentő kézimunka-igényes fűszerpaprika termelésének visszaesése felveti annak a lehetőségét, hogy a település elveszti azt a helyi sajátosságot, mely korábban jellemzője volt, és ami kiemelte a hazai települések sorából. Néhány lelkes helyi fiatal, aki még elhivatottságot, és üzleti lehetőséget érez a hagyományok továbbvitelében, valamint a még meglévő idősebb generáció fenntarthatja ezt a tradíciót, de megfelelő támogatáspolitikai, a kézi munkát elvégezni tudó és akaró munkaerő, illetve tudatos, összehangolt helyi politika és együttműködés nélkül ennek a távlata bizonytalan. Összességében igaz ez általánosan a mezőgazdálkodásra is, hiszen az „utódok” nélkül eltűnő kistermelés, a nagy-

üzem árnyékában felbomló diverzifikáció és sokszínű termelés, az ezzel párhuzamosan erősödő intenzifikálódás és koncentráció előre vetíti a település agrár-helyzetének az országos átlaghoz való simulását.

A primer és a szekunder elemzés eredményeit egybevetve a helyi, endogén erőforrásokra alapozó fejlesztések tekintetében alábbi összefoglaló következtetések tehetők:

A mezőgazdasági potenciál, valamint a még élő agrár-hagyományok mindenképpen lokális erőforrásként azonosíthatók. A mezőgazdasági termelés foglalkoztatásban betöltött szerepe, a csökkenő tendencia ellenére még mindig jóval jellemzőbb Bátyán, mint akár a térségi, akár az országos átlag. A fűszerpaprika termelés, mely hivatalos (védjeggyel bizonyított) formában nem, azonban a régi kapcsolatokon, bizalmi viszonyokon alapulva informálisan jelen van a településen, még mindig sajátos versenyelőnye a falunak. A helyi gazdaságfejlesztés számára fentiek mindenképpen alapként jöhetnek szóba. Ezeknek az adottságoknak a kihasználását feltétlenül tudatosabban és célirányosabban javasoljuk. Ez különösen annak fényében hangsúlyos, hogy a háttérben megbúvó tendenciák, a fiatalabb generáció kiáramlása alapján, határozott fejlesztési beavatkozások nélkül prognosztizálható, hogy a mezőgazdaságban rejlő endogén potenciál (ehhez kapcsolódóan a mezőgazdasági foglalkoztatás valamint a nemzetközi szinten is értelmezhető, szélesebb körű különleges helyi termék előállítás) elvész.

Erre megoldásként javasoljuk az önkormányzati gazdálkodás (benne elsősorban a fűszerpaprika termesztés) beindítását, a turisztikai célú gazdaságdiverzifikálást, a termékláncok menti kooperáció megteremtését, valamint a fiatal termelők célirányosabb segítségét (természetesen ez utóbbi nem csak helyi szintű feladat).

Felhasznált irodalom

- Áldorfai Gy. - Czabadai L. (2014): Helyi válaszok a globális kihívásokra. *Acta Carolus Robertus* 4 (2) pp. 9-18.
- Áldorfai, Gy. - Topa, Z. - Káposzta, J. (2015): The planning of the Hungarian local development strategies by using CLLD approach. *Acta Avada* (2) pp. 13-22.
- Bakos, I. M. - Topa, Z. (2016): The Contribution of Local Food to Tourism in Hungary. *Contemporary Research On Organization Management And Administration* 4 (2) pp. 63-74.

- Cheshire, P. C. (2003): Territorial competition: lessons for (innovation) policy. In: Bröcker J. - Dohse, D. - Soltwedel, R (Eds.): Innovation clusters and interregional competition. Heidelberg: Springer. pp. 331-346.
- Fehér Z. (2013): „Sürgősen eladó háromszáz négyszögöl termőföld...”. Egy sárközi kertészkedő falu népének és földjének helyzete a téeszvilág után. *Hitel* 26. (2) pp. 195-221.
- Horváth Gy. (Szerk.) (2006): Régiók és települések versenyképessége. Pécs: MTA RKK
- Kopasz M. (2005): Multifunkcionális mezőgazdaság az EU törekvéseinek összhangjában. *A Falu* (1) pp. 51-60.
- Kulcsár L. (Szerk.) (2006): Vidékfejlesztés. Gödöllő: SZIE
- Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress
- Lukovics M. - Kovács P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika* (3) pp. 245-263.
- Madarász I. (2004): A vidék funkciói az Európai Unióban. *A Falu* (4) 35-43. p.
- Moseley, M. J. (2003): Rural Development Principles and Practice. London: Sage
- Nagy A. - Virág Á. (2014): Destination management in Hungary. *Vestnik Apk Stavropolya / Agricultural Bulletin Of Stavropol Region* 1 (1) pp. 41-44.
- Nagy, H. - Tóth, T. - Oláh, I. (2012): The role of local markets in the sustainable economic development of Hungarian rural areas. *Visegrad Journal On Bioeconomy And Sustainable Development* 1 (1) pp. 27-31.
- Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van (szerk.) (1995): Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development. Assen, The Netherlands: Van Gorcum
- Tóth T. – Káposzta J. (szerk.)(2014): Tervezési módszerek és eljárások a vidékfejlesztésben (elmélet) Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó
- Virág Á. (2016): Vidékfejlesztés és turizmus - A turisztikai szervezetek hatékonyságának vizsgálata. *Pro Scientia Ruralis* 1. (4) pp. 7-23.
- Virág Á. (2017): A turisztikai együttműködés hatékonysága a Tokaji-borvidéken. *A falu* 32. (1) pp. 49-57.

Abstract

The role of the endogenous resources in rural development has been emphasized by the literature. During a summer research camp, the role of agriculture as an endogenous competitive factor in rural development was analysed in a traditionally agricultural rural village Bátya (Hungary). Bátya is very famous for as an origin of a Hungarian national value (Hungarikum) – the Kalocsa pepper spice. According to our results, on one hand – in spite of the general decreasing tendency of agricultural employment - both agricultural production and the Hungarikum product still play an important role in the life of the village. On the other hand, because of the “rural exodus” and the lack of young farmers carrying on agricultural traditions, the village has started to lose its most important competitive factor.

Keywords: local development, agriculture, competitiveness, rural development